

ФАТЕХ Галина Євгеніївна,

аспірантка Інституту іноземних мов Хунанського педагогічного університету, вул. Лушань, 36, район Юелу, м. Чанша, 410081, Китай; тел.: +38 0635785563; e-mail: galongalon2605@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4501-0099>

СОМАТИЧНІ ВИСЛОВИ ЯК МАРКЕРИ ФЕНОМЕНУ ТІЛЕСНОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Мета наукового дослідження, результати якого описано в цій статті, полягає у викритті ролі соматичних висловів як засобу художнього мовлення і їх систематизації як маркерів художнього феномену тілесності. **Об'єктом** вивчення є соматичні вислови у текстах художньої літератури. **Предмет** дослідження полягає у визначенні та розкритті типологічних ознак механізмів дії феномену тілесності щодо відображення характерних рис зовнішності і внутрішнього стану персонажа за допомогою соматичних висловів. **Матеріалом** дослідження послуговували понад 500 сполучень слів, вибраних із кількох творів Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Лесі Українки й Антона Чехова. Ці мовні одиниці, на підставі представленої в роботі типології, є прямими і непрямыми соматичними висловами. У межах комплексного наукового підходу, що включає елементи антропоцентричної, системно-структурної та порівняльно-історичної наукових парадигм, застосовано універсальні методи аналізу й синтезу, типологічний і кількісний. Використано також процедури деяких спеціальних методів: культурно-історичного, естетичного, дискурсивного, психологічного, когнітивного, антропологічного, соціально-історичного, герменевтичного аналізу, описового методу. У **результаті** комплексного аналізу прямих і непрямих соматичних висловів запропоновано виокремлювати дві макрогрупи маркерів тілесної поведінки за базовою ознакою прямого (безпосереднього, соматичного) і непрямого (опосередкованого, потенційного, суміжного із соматичним) вираження тілесної поведінки художнього персонажа. Кожна група тягнє до певних різновидів соматичних висловів. Головним **висновком** є теза про те, що соматичні вислови в художньому тексті є типологічно систематизованими та виконують важливу роль одного із засобів художньої виразності.

Ключові слова: тілесність, соматизм, соматичний вислів, прямий / безпосередній, непрямий / опосередкований, невербальна поведінка, художній текст, засіб художньої виразності.

Постановка проблеми. У сучасній філології проблема тілесної невербальної комунікації як художнього засобу є актуальною, оскільки тенденції до такого її наукового вивчення намітилися лише наприкінці ХХ ст. Проблема невербальної поведінки людини вивчалася в різних наукових школах гуманітарних досліджень, починаючи з античних часів. Однак найчастіше ці спостереження носили прикладний характер і в різні епохи були спрямовані на розробку системи правил поведінки людини в суспільстві у різних соціально-економічних формаціях і в умовах різної панівної ідеології. Вивчення тілесної поведінки людини було спрямовано, перш за все, на виховання хороших манер. Правила поведінки, в тому числі тілесної, розроблялися в ієрархічних соціальних системах: для дорослих і дітей, чоловіків і жінок, військовослужбовців, державних службовців, духовенства тощо. Вивчення мови тіла в хореографії, театральному й образотворчому мистецтві, акробатиці мало практичне застосування.

Домінування в середньовічну добу і в нові часи релігійної свідомості спричиняло хибну підміну поняття тілесності поняттям сексуальності і, на цій підставі, небажаність серйозного наукового розгляду феномену тілесності в гуманітаристиці. Такі погляди на тілесність залишалися і в радянській ідеології [1, с. 52]. Лише домінування антропоцентричної наукової парадигми, яке наприкінці ХХ століття встановилося після пріоритетного функціонування системно-структурної парадигми [17], дає змогу повноцінного вивчення ролі соматичних висловів як самостійного тропу в художньому тексті.

Зв'язок із попередніми й суміжними дослідженнями.

Огляд понад п'ятдесяти досліджень у галузі тілесної (невербальної та паравербальної) поведінки в комунікативній діяльності художніх персонажів і реальних людей свідчить про те, що всі цивілізації цікавилися реакціями тіла на певні події й обставини в житті людини, його стан, потреби, комунікацію з різними категоріями співрозмовників тощо.

Доісторичним матеріальним свідченням інтересу людини до своєї тілесної поведінки є деякі наскельні малюнки, що збереглися. Серед пам'яток часів 19-ї династії єгипетських фараонів (XII–XIII ст. до н. е.) зберігся «Папірус Ані...», що свідчить про важливість в античному суспільстві правил поведінки людини, в тому числі тілесної поведінки, в різних соціально значущих комунікативних актах [33, Ch. 125]. Описано шумерські скульптурні артефакти із символічними позами і певними тілесними формами [4]. Найвідомішою працею античних ораторів про практичне використання тілесних рухів є загальновідома 12-томна «Інструкція оратору», написана в I столітті римським ритором Марком Фабієм Квінтіліаном на ґрунті праць давньогрецьких ораторів. У добу Просвітництва вивченню невербальних засобів комунікації і тілесної поведінки приділялася увага Френсіса Бекона,

Томаса Гоббса, Джона Локка, Дені Дідро, Йоганна Гердера, Шарля Монтеск'є, Геймана Штейн-таля та інших. У середині XVII століття Джон Бульвер написав 5 праць, у яких дослідив анатомію і фізіологію тіла з позицій психології, соціології, культурної антропології, в тому числі в процесі спілкування між людьми за допомогою жестів: «Chirologia... and... Chironomia...» («Хірологія і хірономія») (1644); «Philosophus, or, The deafe and dumbe mans friend...» («Філокоп, або Друг глухого і тупого») (1648); «Pathomyotomy...» («Патоміотомія») (1649); «Anthropometamorphosis...» («Антропометаморфози») (1650) та ін. [24; 25; 26]. Лише в середині XIX ст. деякі ідеї Бульвера потрапили до книги фізіолога Гійома Дюшена «Mécanisme de la Physionomie Humaine» («Механізм фізіогноміки людини») (1862) [28], матеріали якої доктор пропонував застосовувати в образотворчому мистецтві. Увагу до вивчення поведінки тіла привертає робота Чарльза Дарвіна «The Expression of the Emotions in Man and Animals» («Вираження емоцій у людини і тварин») (1872) [27], в якій він зробив спробу описати виразні рухи людини з наукової точки зору.

Уже в XX ст. Джеймс Фрезер у книзі «The Golden Bough» («Золота гілка») [29] показав сакральний сенс тілесної поведінки, описавши релігійні та магічні ритуали різних народів і культур, де важливими є постава, жест, відстань, послідовність рухів, міміка, голосові ефекти, запахи, зовнішній вигляд людей і оточуючих їх артефактів, одяг та інші аксесуари. На початку XX ст. Сергій Волконський видав кілька праць про сценічну поведінку акторів [напр.: 6]. Князь С. М. Волконський представив одну з перших класифікацій поз, мімічних і жестових рухів людини, запропоновану Франсуа Дельсартом, який не залишив письмового викладу своєї системи. Зроблено детальний аналіз практичного значення тілесної поведінки на сцені. Ця поведінка представлена в трьох аспектах: сіміотичному (з точки зору вираження), статичному (з точки зору законів рівноваги тіла) і динамічному (з точки зору законів руху).

У 1952 р. Рей Бєрдвістелл у книзі «Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture» («Вступ до кінесики: система анотацій для аналізу рухів тіла і жестів») [23] зазначив, що мова тіла продиктована, перш за все, культурним середовищем, а не універсальними генетичними програмами. Антрополог указав, що 30 % інформації передається за допомогою вербальної, а 70 % — тілесної (невербальної) поведінки: жестами і мімікою.

Дослідження феномену тілесності у філології опосередковано в літературознавстві вивченням категорії психологізму. У 2-й пол. XIX й на початку XX століть рішення питань психологізму в художній літературі пропонували Дмитро Овсяннико-Куликовський, Олександр Потебня, деякі інші вчені та літературні критики [напр.: 12; 14]. Цей напрям і досі є потужним у вітчизняному літературознавстві. Авторитетними з цієї проблематики є роботи Василя Фащенка, Миколи Кодака, Наталії Астрахан, Маргарити Миколайчик, Леоніда Новиченка, Лариси Каневської, Оксани Січкара, інших дослідників [напр.: 2; 8; 9; 15; 21]. Спираючись на «тілесний канон», запропонований ще в радянську добу М. М. Бахтіним [3], у сучасній літературній теорії ідею невід'ємності феномену тілесності від характеристики художніх персонажів активно розвивають Томаж Крпич [32], Валентина Мусій [11 та ін.]. У мовознавстві поштовхом до вивчення феномену тілесності стало виникнення і подальший розвиток психолінгвістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, в тому числі теорії між-культурної комунікації, поглиблення інтересу до вивчення засобів невербальної та паравербальної комунікації. У межах сучасного етапу розвитку мовознавчої теорії варто вказати на дослідження кореляцій цих засобів із тілесною поведінкою людини або художнього персонажа у роботах Анни Вежбицької [34], Керол Гоумен [30], Ілони Дерік [7], Людмили Марчук [10], Катерини Піщанської [13], Людмили Солощук [16], Світлани Степанової [18], Тетяни Сукаленко [19], Марини Тітаренко [20], Едварда Холла [31], Ольги Янкової [22], інших науковців.

Формулювання завдань дослідження. Метою цієї наукової розвідки є викриття ролі соматичних висловів як засобу художнього мовлення і їх систематизації як маркерів художнього феномену тілесності. Об'єктом вивчення є прямі та непрямі соматичні вислови у творах художньої літератури. Предмет дослідження полягає у визначенні та розкритті типологічних ознак механізмів дії феномену тілесності у відображенні характерних рис зовнішності і внутрішнього стану персонажа за допомогою прямих і непрямих соматичних висловів автора. Матеріалом дослідження послуговували понад 400 сполучень слів, вибраних із кількох творів: повісті Ольги Кобилянської «Людина», оповідання Володимира Винниченка «Контрасти», драматичної поеми Лесі Українки «В катакомбах», і оповідань Антона Чехова «Душка» і «Хірургія». Аналізовані мовні одиниці, на підставі представленої в роботі типології, є соматичними висловами. У межах комплексного наукового підходу, що включає елементи антропоцентричної, системно-структурної та порівняльно-історичної наукових парадигм, застосовано універсальні методи аналізу й синтезу, типологічний і кількісний; спеціальні методи культурно-історичного, естетичного, дискурсивного, психологічного, когнітивного, антропологічного, соціально-історичного, герменевтичного аналізу, описового методу у мовознавстві і літературознавстві.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, за Є. Верещагіним і В. Костомаровим, соматичні вислови — це вирази із соматизмами, які описують жести, міміку, погляди, пози, рухи тіла як сигнали, симптоми внутрішніх відчуттів, переживань [5]. На думку авторів, соматичні вислови мають сіміотичний характер, склалися історично і в мовному просторі передають культурно зумовлені людські емоції і стани.

Аналіз низки різноманітних засобів фіксації (маркерування) тілесної поведінки персонажів у художніх текстах дав можливість зробити оригінальну їх типологію, в основу якої ми поклали практико-логічну дихотомічну категорію «пряме (безпосереднє)» / «непряме (опосередковане)». Нами було виявлено, що маркерами феномену тілесності в авторському художньому мовленні виступають не лише вислови із суто соматизмами, а і з назвами суміжних із тілом людини реалій. Отже, представимо зафіксовані нами типи і дамо певні пояснення.

Маркери прямого (безпосереднього) вираження тілесної поведінки або стану прямо, безпосередньо зображують тілесні рухи персонажів, вербалізуючи концепт ТІЛО за допомогою соматизмів. До цієї групи маркерів тяжіють **кінесичні** (жестові, мімічні, окулесичні, такесичні (тактильні)), **фізіогномічні**, **проксемічні**. Проте прямі соматичні вислови у художніх текстах зрідка можуть бути маркерами ментальної, сенсемічної, паравербальної, соціальної, емоційної або артефактної тілесної поведінки.

Кінесичними маркерами тілесної поведінки є, здебільшого, *прямі соматичні вислови*, що називають різні способи пересування, переміщення тіла і/або його частин. Наприклад: *Немов змучена, підняла Олена голову і з відверненим лицем оперлась мовчки о поруччя крісла, ще й очі закрила рукою* (Кобилянська). Серед прямих маркерів феномену тілесності тут бачимо три кінесичних *жестових* маркера: соматичні вислови, що виражають жести й пози, називаючи частини тіла, задіяні в цій тілесній поведінці Олени: **підняти голову; *відвернути лице; *закрити очі рукою*. Є ще один маркер, але він непрямий: *опертися о поруччя крісла*. Прокоментуємо його нижче серед артефактних непрямих маркерів. Крім жестових маркерів, наявні також кінесичні *мімічні* маркери — соматичні вислови, які відображають способи переміщення частин обличчя (*Вона звернула голову до нього, і страшний зимний [= холодний] усміх викривив їй уста* (Кобилянська)), *окулесичні* — рухи очей та їх стани (... *глянула понад окуляри на дівчину стара Маргарета. Був се ледувато-насмішливий, а zarazом милосердний погляд, що на ній спинився* (Кобилянська)), і *такесичні* — дотик тіл, тіла, частин тіла до когось або чогось (*Наче розлючена вовчиця, кинулась вона [Олена] на нього [на свого батька] і потрясла його сильними руками* (Кобилянська)).

Фізіогномічними маркерами є *прямі соматичні вислови*, які окреслюють зовнішній вигляд тіла, його частин. Напр.: 1) *Глядя на её полные розовые щеки, на мягкую белую шею с тёмной родинкой, на добрую наивную улыбку, которая бывала на её лице, когда она слушала что-нибудь приятное, мужичины думали: «Да, ничего себе...»* (Чехов). Тут можна виокремити три фізіогномічних маркера (*повні розові щоки; м'яка біла шия; шия з темною родимкою*) і один кінесичний мімічний маркер (*добра наївна посмішка на обличчі*). 2) *Потемніло та обгоріло колишнє лілієвобіле лице* (Кобилянська) [про обличчя Олени]. 3) *А! Не личить? їй, з лицем кухарки, їй, мужичці...* (Винниченко).

Проксемічними маркерами є, здебільшого, *прямі соматичні вислови*, що уточнюють відстань між комунікантами або певними частинами їхніх тіл у процесі спілкування: 1) *Близкавкою обняла її його рука...* (Кобилянська). 2) *Раз в неделю супруги ходили в баню и возвращались оттуда рядышком* (Чехов). Зазначимо, що в російській мові вислів *возвращаться рядышком* розглядаємо як непрямий соматичний вислів, а його український відповідник *повертатися пліч-о-пліч* — як прямий, бо він містить соматизм *плече*.

Маркери непрямого (опосередкованого) вираження феномену тілесності — це *непрямі соматичні вислови*, тобто вислови, що об'єктивують концепт ТІЛО без участі прямих соматизмів, але вказують на факти, які традиційно або рефлексивно спричинені певною тілесною поведінкою персонажа або спричиняють таку поведінку. До цієї групи маркерів тяжіють **ментальні**, **сенсемічні** (*нюхові* та *гастрономічні*), **артефактні**, **соціальні**, **емоційні**, **паравербальні**. Оскільки непрямі соматичні вислови як маркери тілесної поведінки не містять конкретних соматизмів і участь тіла в цій поведінці є уявною, в більшості ситуацій існує синкретизм непрямих маркерів тілесної поведінки художнього персонажа. Так, соціальний маркер тілесної поведінки може межувати із артефактним, кінесичним, фізіогномічним, паравербальним та іншими. Емоційний маркер здатен бути суміжним із ментальним, кінесичним, фізіогномічним тощо.

Ментальними маркерами виступають, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які об'єктивують концепт ТІЛО без участі прямих соматизмів, проте рефлексивно спричинені розумовою діяльністю, а відтак — органами, які відповідають за ментальні дії. Напр.: 1) *Вона не розуміла сестри, однак не могла не зрозуміти тону, в котрому вона се сказала* (Кобилянська). Непрямі ментальні маркери *не зрозуміти сестри, зрозуміти тон* відображають мисленнєві дії персонажа, які відбуваються за допомогою органів мислення, однак не уявляють їх вербально. Додаткову функцію тут відіграє вживання слова *тон*, що свідчить про участь органів інтонування, тобто про ментально-паравербальний синкретизм цього непрямого маркера тілесної поведінки персонажа. 2) *Она [Ольга] сильно скучала и по ночам не спала, плакала* (Чехов). Ментальний маркер *сильно скучити* спричинює у читача певні асоціації із конкретними тілесними проявами цього стану. Автор уточнює, що у центрального персонажа, Оленьки Плем'яникової, скука виявляється в тому, що вона *не спала* (це можна асоціативно, опосередковано уявити за допомогою не уявленого в тексті окулесичного маркера: *лежання з відкритими очима*) і *плакала* (окулесичний маркер, який вказує на результат ментальної дії *скучити*).

Сенсемічними маркерами виступають, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які містять назви запахів — *ольфактеми* (задіяно, але не названо *нюхові аналізатори носу: нюховий епітелій носового ходу, базальну мембрану, дендрити, нюхові війки* тощо), і назви смаків — *гастеми* (задіяно, але не названо *смакові рецептори*, що знаходяться у *роті*: певні клітини *язика, стінок глотки, мигдалин*). Запахи і смаки можуть викликати певну тілесну поведінку персонажа. Наприклад: 1) ... *важкий, кислий якийсь запах поту, що кожного разу, як біля Гликерії хто проходить з них зовсім близько, душно обвіває її, крутить у носі* (Винниченко). Ольфактема *кислий запах поту* спричинює тілесну поведінку *кручення у носі*. Тут непрямий сенсемічний маркер, називаючи запах немитого тіла, корелює із прямим кінесичним мімічним маркером тілесної поведінки. 2) ... *от обоих хорошо пахло...* Наведена ольфактема дає уявлення про запах тіла Ольги та її другого чоловіка, Пустовалова, під час повернення з церкви, куди вони обов'язково ходили наприкінці тижня.

Артефактними маркерами феномену тілесності виступають, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які містять назви житла, меблів, одягу, взуття, предметів мистецтва, всіляких аксесуарів, інших продуктів творчої діяльності людини і суспільства. Артефакти, включені до характеристики тілесної поведінки персонажа, можуть бути невід'ємними від його тіла або певним чином впливати на тілесну поведінку персонажа: маркери можуть вказувати на причину певної тілесної поведінки персонажа, її зміни, її результати, на причетність персонажа до певної соціальної поведінки (вікової, гендерної, професійної, класової, корпоративної тощо). Вище було наведено приклад із трьома жестовими маркерами і одним артефактним. Наведемо артефактний: 1) *Олена... оперлась мовчки о поруччя крісла...* *Поруччя крісла* є елементом меблів. З опису О. Кобилянської можна уявити позу, у якій опинилася Олена, героїня повісті «Людина». О поруччя опираються, здебільшого, руками, проте авторка не уточнює, обома руками чи однією відбулося опертя. Розуміючи те, що Олена підняла голову і, водночас, закрила очі руками, можна уявити, що до поруччя вона торкалася двома ліктьовими суглобами. Авторка називає лише артефакт, який допоміг героїні прийняти певну позу. Отже, **опертися о поруччя крісла* ми кваліфікуємо тут як непрямий артефактний маркер тілесної поведінки людини. 2) *Вона стає на коліна і, нервово шарпаючи хустку, говорить...* (Винниченко). Тут представлено кінесичний жестовий маркер тілесної поведінки *ставати на коліна*, який супроводжує непрямий емоційно-артефактний маркер *нервово шарпати хустку*. Цей непрямий соматичний вислів свідчить про певну емоційну поведінку одного з персонажів оповідання В. Винниченка «Контрасти», де прямо не виражено соматизм **руки*, але показано предметний артефакт *хустка*, який є об'єктом дії *шарпання* руками.

Соціальні маркери — це *прямі та непрямі соматичні вислови*, що містять назви ознак певного соціального статусу особи, які включають соматизми або передбачають, але не мають їх. Напр.: 1) *Брате мій, коли ти сам по волі шию схилиш в ярмо христове, солодко се буде твоєї душі...* (Л. Українка). Соматичний вислів *схилити шию в ярмо* має як пряме, так і метафоричне значення залежного соціального статусу. Тут є соматизм *шия*. Іменник *ярмо* називає артефакт, який символізує залежність, як і фразеологізм *схилити шию*. 2) ... *Египетский, Александр Иванович, в Петербурге лет семь жил <...> один костюм рублей сто стоит...* (Чехов). Тут можна визначити два непрямі соціальних соматичних маркера тілесної поведінки: *жити в Петербурзі й костюм карбованців сто коштує*. В уяві сільського фельдшера людина з такими прикметами, мала наприкінці XIX ст. високий соціально-майновий статус. Синкретизм цього непрямого соціального маркера виявляється у допоміжній ролі непрямого артефактного маркера *коштовний костюм*.

Емоційні маркери — це, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які містять слова на позначення емоційного стану персонажа, що фізіологічно і/або традиційно супроводжується певною поведінкою організму. Водночас, ці вислови не містять прямих соматизмів, які б називали тілесні органи, що «відповідають» за ті або інші емоції та зорово виявляють їх. Наприклад: 1) *Ви перелякались?* (Кобилянська). *Переляк* — емоція, спричинена зоровими і ментальними діями, які спрацьовують комплексно і спричинюють певну тілесну поведінку. 2) ... *и теперь он [Смирнин] её [свою жену] ненавидел и высылал ей ежемесячно по сорока рублей на содержание сына* (Чехов). Синкретизм емоційного маркера *ненавидіти* її містить елемент ментальності, бо *ненависть* до своєї жінки після її подружньої зради виникла у армійського ветеринара Смирніна як результат не лише емоційного стану, а й мисленнєвих дій. 3) *Гликерії щось до болю, до муки душить серце; дихати важко од жалю, і хочеться скажено, голосно ридати* (Винниченко). Емоційний стан жалю (маркери *дихати важко од жалю* і *хочеться скажено, голосно ридати*) виникає у Гликерії від побаченої нею поведінки голодних заробітчан, які накиннулися на даровану їм їжу. Зазначені маркери є непрямими соматичними висловами, бо не містять соматизмів, а лише передбачають їхні реакції на емоції (дихальними органами людини є *ніс, рот, глотка, гортань, трахея, легені*; голосно ридать за участю *очей, щок*, названих вище дихальних органів). Однак у реченні є і прямий соматичний вислів, який у метафоричному вживанні можна визнати *прямим кінесичним емоційним маркером: душити серце*.

Паравербальні маркери — це, здебільшого, *непрямі соматичні вислови*, які вказують на манеру мовлення як результат певного інтонування, темпу, гучності, ритміки, тембру, паузації, проте не містять назв органів тіла, які керують цими процесами або причетні до них. Наприклад: 1) *Чого,*

властиво, вона хоче? — **пробурмотіла стара нетерпеливо...** (Кобилянська). *Бурмотіти / пробурмотіти нетерпеливо* — манера мовлення, якої можна досягти за умов негучної й невиразної вимови завдяки непруженій роботі всіх органів мовлення (рот, губи, зуби, язик тощо). Проте авторка називає результат такої роботи, а «інструменти мовлення не називає». Власний досвід людини здатен установити також можливу, але оставлену авторкою «за кадром» міміку, окулесіку, жестову поведінку, певні емоції. 2) *Бестія*, — **муркотів кризь зуби** (Кобилянська). Ми бачимо, що паравербальними маркерами бувають не тільки непрямі, а й прямі соматичні вислови.

Висновки. Отже, наше дослідження соматичних висловів як маркерів тілесної поведінки художніх персонажів свідчить про те, що самі по собі ці вислови є двох типів: прямі, що містять безпосередній соматизм, і непрямі, що передають тілесну поведінку за допомогою суміжних із нею понять, але безпосереднього соматизму не містять. До групи прямих маркерів тілесної поведінки тяжіють маркери кінесичної тілесної поведінки (жестової, мімічної, окулесичної, такесичної), до групи непрямих маркерів тілесної поведінки тяжіють маркери ментальної, сенсемічної (нюхової і гастрономічної), артефактної, соціальної, емоційної, паравербальної поведінки персонажа. Відсутність у непрямих соматичних висловах як маркерах тілесної поведінки конкретних соматизмів, а звідси й певня суб'єктивність у сприйнятті читачем такої поведінки щодо участі в ній певних частин тіла спричинює, здебільшого, синкретизм непрямих маркерів тілесної поведінки художнього персонажа.

Надалі маємо план дослідити функціонування прямих і непрямих маркерів тілесності як художніх тропів.

Література

1. Архипова Л. Рух до антропології через літературу. *Людина в часі (філософські аспекти української літератури XX–XXI ст.)* / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Пульсари, 2010. С. 32–53. URL : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10902/>
2. Астрахан Н. І. Теоретична поетика О. О. Потебні як чинник сучасної теорії літературного твору. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Філологія*. 2017. Вип. 77. С. 164–168.
3. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. Москва : Худож. лит., 1965. 527 с.
4. Белицкий М. Шумеры. Забытый мир. Москва : Вече, 2000. 432 с. ISBN 5–7838–0774–5.
5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : Метод. Руководство. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Рус. яз., 1990. 246,[1] с. ISBN 5–200–01076–4.
6. Волконский С. Выразительный человек. Сценическое воспитание жеста (по Дельсарту) : учеб. пособие для СПО. Санкт-Петербург : Планета музыки, 1913. 176 с. ISBN: 978–5–507–49904–5.
7. Дерік І., Чебаненко К. Засоби репрезентації невербальних елементів мовленнєвого етикету при перекладі ділового дискурсу. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного ун-ту. Лінгвістичні науки*. Одеса, 2020. № 31. С. 134–147.
8. Каневська Л. В. Психологізм романів Івана Франка середини 80-х — 90-х років : автореф. дис. ... канд. філол. н. Київ : Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2004. 20 с.
9. Кодак М. П. Психологізм соціальної прози. Київ : Наук. думка, 1980. 162 с.
10. Марчук Л. М. Лексико-семантичне поле емоцій жінки в новелах Галини Тарасюк. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2013. Вип. 32 (1). С. 70–76.
11. Мусій В. В. Тілесність як ключ до прочитання роману Сильві Жермен «Погляд Медузи» («L'Enfant Méduse»). *Вісник Одеського національного університету. Філологія*. 2019. Т. 24. Вип. 2(20). С. 48–61.
12. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Вопросы психологии творчества. Санкт-Петербург : Изд. Д. Е. Жуковского, 1902. 301 с.
13. Піщанська К. В. Вербалізація паралінгвістичної ситуації в прозі А. П. Чехова : дис. ... канд. філол. н. : 10.02.02 / Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2012. 190 с.
14. Потебня А. А. Теоретическая поэтика. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ ; Москва : ИЦ «Академия», 2003. 384 с.
15. Січкарь О. М. Проза В. Дрозда : психологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.01.01. Херсон, 2008. 20 с.
16. Солошук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.
17. Степанов Є. М. Взаємодія наукових лінгвістичних підходів у дослідженні російського міського мовлення. *Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2014. С. 27–35.
18. Степанова С. Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа : дис. ... докт. філол. : 035 Філологія / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2023. 228 с.
19. Сукаленко Т. М. Лінгвокультурні типи в українській художній літературі XIX ст. : монографія / наук. ред. В. М. Бріцин. Київ : Видавничий дім Дм. Бураго, 2018. 676 с.
20. Титаренко М. В. Невербальні засоби експлікації соціального статусу в прозі А. П. Чехова. *Мова*. Одеса : Астропринт, 2014. № 21. С. 36–39.
21. Фашенко В. В. У глибинах людського буття. Етюди про психологізм літератури. Київ : Дніпро, 1981. 279 с.
22. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ : Київський нац. лінгв. ун-т, 2001. 19 с.
23. Birdwhistell R. L. Introduction to Kinesics (an Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture). Washington : Department of State, Foreign Service Institute, 1952. 75 p.

24. Bulwer J. Anthropometamorphosis: = man transform'd: or, the artificiall changling: historically presented, in the mad and cruell gallantry, foolish bravery, ridiculous beauty, filthy finenesse, and loathsome loveliness of most nations, fashioning and altering their bodies from the mould intended by nature; with figures of those transfigurations. To which artificiall and affected deformations are added, all the native and nationall monstrosities that have appeared to disfigure the humane fabrick. With a vindication of the regular beauty and honesty of nature. And an appendix of the pedigree of the English gallant. Scripsit J. B. cognomento chirosophus. M. D. London : Printed by William Hunt, Anno Dom, 1653. 559 p. URL : <https://name.umdl.umich.edu/A77798.0001.001/> (Accessed October 9, 2024).

25. Bulwer J. Chirologia, or, The naturall language of the hand composed of the speaking motions, and discoursing gestures thereof : whereunto is added Chironomia, or, The art of manuall rhetoricke, consisting of the naturall expressions, digested by art in the hand, as the chiefest instrument of eloquence, by historicall manifesto's exemplified out of the authentique registers of common life and civill conversation : with types, or chyrograms, a long-wish'd for illustration of this argument / by J. B.... London : Printed by Tho. Harper, and are to be sold by R. Whitaker, 1644. 170 p. URL : <https://name.umdl.umich.edu/A30105.0001.001/> University of Michigan Library Digital Collections. (Accessed October 8, 2024).

26. Bulwer J. Philocophus, or, The deafe and dumbe mans friend exhibiting the philosophical verity of that subtile art, which may inable one with an observant eie, to heare what any man speaks by the moving of his lips : upon the same ground... that a man borne deafe and dumbe, may be taught to heare the sound of words with his eie, & thence learne to speake with his tongue / by I. B., sirnamed the Chirosopher. London : Printed for Humphrey Moseley..., 1648. 191 p. URL : <https://name.umdl.umich.edu/A30108.0001.001/> (Accessed October 7, 2024).

27. Darwin Ch. The Expression of the Emotions in Man and Animals. Release date : 1.03.1998. URL : https://www.gutenberg.org/cache/epub/1227/pg1227images.html#link2H_FOOT/

28. Duchenne (de Boulogne) G. B. A. Mecanisme de la Physionomie Humaine ou Analyse électrophysiologique de l'expression des passions : applicable à la pratique des arts plastique [M/OL]. Paris : Ve Jules Renouard, Libraire, 1872. 336 p. URL : <https://archive.org/details/mecanismedelaphy00duch/>

29. Frazer J. G. The Golden Bough : A Study in Magic and Religion. London, 1922. 400 p.

30. Goman C. K. The Silent Language of Leaders : How Body Language Can Help — or Hurt — How You Lead. San Francisco : Jossey-Bass, 2011. 239 p.

31. Hall E. T. The Silent Language. New York ; London ; Toronto ; Sydney : Anchor Books, 1959. 242 p.

32. Krpič T. Joint Reviews of Alan Petersen's «The Body in Question : A SocioCultural Approach» and Chris Shilling's «The Body in Culture, Technology and Society». *Sociology*. 2009. 43 (1). P. 186–188.

33. Papyrus of Ani. *British Museum*. URL : https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=113335&partId=1/ (дата звернення: 25.09.2024).

34. Wierzbicka A. Human emotions : universal or cultural-specific? *American anthropologist*. Blackwell Publishing Ltd., 1986. Vol. 88. No. 3. P. 584–594.

Джерела

35. Винниченко В. Контрасти. URL : http://bookscafe.net/book/vinnichenko_volodimir-kontrasti-249075.html/

36. Кобилянська О. Ю. Людина : збірник. Харків : Фолю, 2008. URL : <https://www.litres.ru/gettrial/?art=17696011&format=a4.pdf&from=236997940/>

37. Українка Л. В катакомбах. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 1. Драматичні твори (1896–1906). С. 240–262.

38. Чехов А. П. Рассказы и повести. Москва : Правда, 1979. 640 с.

References

1. Arkhypova, L. (2010), "Movement to anthropology through literature", *Human in Time (Philosophical Aspects of Ukrainian Literature of the XX–XXI centuries)* "Ruch do antropologii cherez literaturu", *Ludyna v chasi (filosofski aspekty ukraïnskoi literatury XX–XXI st.)*, National University of "Kyiv-Mohyla Academy", Pulsars Publishers, Kyiv, pp. 32–53. Available at : <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/10902/>

2. Astrakhan, N. I. (2017), "Theoretical Poetics of O. O. Potebnya as a Factor of the Modern Theory of Literary Work", *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series «Philology»* ["Teoretychna poetyka O. O. Potebni yak chynnyk suchasnoi teorii literaturnoho tvoriv", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho univ-tu im. V. N. Karazina, Filolohiia*], Vol. 77, pp. 164–168.

3. Bakhtin, M. M. (1965), *François Rabelais's Creativity and Folk Culture of the Middle Ages and the Renaissance* [Tvorchestvo François Rabelais i narodnaya kultura srednevekovy i Renessansa], Khudozhestvennaya literatura publishing house, Moscow, 527 p.

4. Belitsky, M. (2000), *Sumerians, A forgotten world* [Shumery, Zabytyi mir], Veche Publishing house, Moscow, 432 p. ISBN 5–7838–0774–5.

5. Vereshchagin, E. M., Kostomarov, V. G. (1990), *Language and culture : Linguistic and Cultural Studies in the Teaching Russian as a Foreign Language*, 4th ed., reworked and additional [Yazyk i kultura : Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo, 4-e izd., pererab. i dopoln.], Russkiy yazyk publishing house, Moscow, 1990, 246 p. ISBN 5–200–01076–4.

6. Volkonskiy, S. (1913), *Expressive man. Stage education of gesture (according to Delsarte)* : textbook [Vyrazitelnyy chelovek, Stenicheskoye vospitanie zhesta (po Delsartu) : ucheb. posobie dlya SPÖ], Planeta Muzyka Publ., St. Petersburg, 176 p. ISBN: 978–5–507–49904–5.

7. Derik, I., Chebanenko, K. (2020), "Means of Representation of Nonverbal Elements of Speech Etiquette in the Translation of Business Discourse", Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky : Linguistic Sciences ["Zasoby representatsii neverbalnykh elementiv movlennievoho etyketu pry perekladi dilovoho dyskursu", *Naukovyi visnyk Pivdennoukraïnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu, Linhvystychni nauky*], Odesa, Vol. 31, pp. 134–147.

8. Kanevska, L. V. (2004), *Psychologism of Ivan Franko's novels of the mid-80s — 90s* : Synopsis for thesis [Psychologizm romaniv Ivana Franka seredyny 80-kh — 90-kh rokiv : Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], T. H. Shevchenko Institute of Literature, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 20 p.
9. Kodak, M. P. (1980), *Psychologism of Social Prose* [Psychologizm sotsialnoi prozy], Naukova Dumka publishing house, Kyiv, 162 p.
10. Marchuk, L. M. (2013), "Lexico-semantic field of women's emotions in the short stories of Halyna Tarasiuk", *Scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Philological Sciences* ["Leksyko-semantychne pole emotsii zhinky v novelakh Halyny Tarasiuk"], *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka, Filolohichni nauky*, Vol. 32 (1), pp. 70–76.
11. Musiy, V. B. (2019), "Corporeality as a key to interpretation of Sylvie Germain's novel "L'Enfant Méduse"", *Bulletin of the Odessa National University. Philology* ["Tilnist yak klyuch do prochyttannia romanu Sylvi Zhermen «Pohliad Meduzu» («L'Enfant Méduse»)"], *Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu, Filolohiia*, Vol. 24, Issue 2(20), pp. 48–61.
12. Ovsyaniko-Kulikovskiy, D. N. (1902), *Issues of psychology of creativity* [Voprosy psikhologii tvorchestva], Zhukovskiy, D. E. (ed.), St. Petersburg, 301 p.
13. Pishchanska, K. V. (2012), *Verbalization of the paralinguistic situation in A. P. Chekhov's prose* : Thesis [Verbalizatsiya paralinivistychnoi sytuatsii v prozi A. P. Chekhova : dys. ... kand. filol. nauk], Dnipropetrovsk Oles Honchar National Univ., 190 p.
14. Potebnya, A. A. (2003), *Theoretical poetics* [Teoreticheskaya poetika], Faculty of Philology, St. Petersburg State University; Academy Publishers, Moscow, 384 p.
15. Sichkar, O. M. (2008), *Prose of V. Drozd : Psychological Aspects* : Synopsis of thesis [Proza V. Drozda : psykholohichni aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kherson, 20 p.
16. Soloshchuk, L. V. (2006), *Verbal and non-verbal components of communication in English-language discourse* : monograph [Verbalni i neverbalni komponenty komunikatsii v anhlovovnomu dyskursi : monohrafiia], Konstanta Publishers, Kharkiv, 300 p.
17. Stepanov, Ie. N. (2014), "Interaction of scientific linguistic approaches to research the Russian urban language", *Mova / Language* ["Vzaimodiia naukovykh linivistychnykh pidkhodiv u doslidzhenni rosiiskoho miskoho movlennia", *Mova*], Odesa I. I. Mechnikov National University, Astroprint Publishing house, Odesa, Vol. 21, pp. 27–35.
18. Stepanova, S. Ie. (2023), *Social status in the linguistic picture of the world of a literary character* : Thesis [Sotsialnyi status u movnii kartyni svitu khudozhniiho personazha : dys. ... dokt. filos., 035 Filolohiia], Odesa I. I. Mechnikov National Univ., 228 p.
19. Sukalenko, T. M. (2018), *Linguocultural Types in Ukrainian Fiction of the 19th century* : monograph [Linhvokulturni typazhi v ukrainskii khudozhnii literaturi XIX st. : monohrafiia], Britsyn, V. M. (ed.), Dm. Buraho Publishing House, Kyiv, 676 p.
20. Titarenko, M. V. (2014), "Nonverbal means of explication of social status in the prose of A. P. Chekhov", *Mova / Language* ["Neverbalni zasoby eksplikatsii sotsialnogo statusu v prozi A. P. Chekhova", *Mova*], Odesa I. I. Mechnikov National Univ., Astroprint publishing house, Vol. 21, pp. 36–39.
21. Fashchenko, V. V. (1981), *In the depths of human being : Studies on the psychologism of literature* [U hlybynach liudskoho buttia : etudy pro psykholohizm literatury], Dnipro publishing house, Kyiv, 279 p.
22. Ianova, O. A. (2001), *Nominative-communicative aspect of the designation of a smile as a component of non-verbal behavior (based on the material of modern English)* : Synopsis of thesis [Nominatyvno-komunikatyvnyi aspekt poznachennia usmishky yak komponent neverbalnoi povedinky (na materiali suchasnoi anhliiskoi movy) : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk], Kyiv National Linguistic Univ., 19 p.
23. Birdwhistell, R. L. (1952), *Introduction to Kinesics (an Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture)*, Department of State, Foreign Service Institute, Washington, 75 p.
24. Bulwer, J. (1653), *Anthropometamorphosis...* Printed by William Hunt, Anno Dom, London, 559 p. Available at : <https://name.umdl.umich.edu/A77798.0001.001/> (Accessed October 9, 2024).
25. Bulwer, J. (1644), *Chirologia...* Printed by Tho. Harper, and are to be sold by R. Whitaker, London, 170 p. Available at : <https://name.umdl.umich.edu/A30105.0001.001/> University of Michigan Library Digital Collections, (Accessed October 8, 2024).
26. Bulwer, J. (1648), *Philosophus...* Printed for Humphrey Moseley, London, 191 p. Available at : <https://name.umdl.umich.edu/A30108.0001.001/> (Accessed October 7, 2024).
27. Darwin, Ch. (1998), *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Available at : https://www.gutenberg.org/cache/epub/1227/pg1227images.html#link2H_FOOT/
28. Duchenne (de Boulogne), G. B. A. (1872), *Mecanisme de la Physionomie Humaine ou Analyse électrophysiologique de l'expression des passions : applicable à la pratique des arts plastique*, Ve Jules Renouard, Libraire, Paris, 336 p. Available at : <https://archive.org/details/mecanismedelaphy00duch/>
29. Frazer, J. G. (1922), *The Golden Bough : A Study in Magic and Religion*, London, 400 p.
30. Goman, C. K. (2011), *The Silent Language of Leaders : How Body Language Can Help — or Hurt — How You Lead*, Jossey-Bass, San Francisco, 239 p.
31. Hall, E. T. (1959), *The Silent Language*, Anchor Books, 242 p.
32. Krpič, T. (2009), "Joint Reviews of Alan Petersen's «The Body in Question : A SocioCultural Approach» and Chris Shilling's «The Body in Culture, Technology and Society»", *Sociology*, 43 (1), pp. 186–188.
33. "Papyrus of Ani" *British Museum*. Available at : https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=113335&partId=1/ (Accessed: 25.09.2024).
34. Wierzbicka, A. "Human emotions : universal or cultural-specific?" *American anthropologist*. Blackwell Publishing Ltd., 1986, Vol. 88, No. 3, pp. 584–594.

Sources

35. Vynnychenko, V. (2024), *Contrasts* [Kontrasty], available at : http://booksafe.net/book/vinnichenko_volodimir-kontrasti-249075.html/
36. Kobylanska, O. Yu. (2008), *Human* : collection [Liudyna : zbirnyk], Folio publishing house, 2008. Available at : <https://www.litres.ru/gettrial/?art=17696011&format=a4.pdf&from=236997940/>

37. Ukrainka, L. (2021), "In the catacombs", *Complete academic collection of works* : in 14 vols ["V katakombakh", *Povne akademichne zibrannia tvoriv* : u 14 t.], Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Vol. 1, pp. 240–262.
38. Chekhov, A. P. (1979), *Stories* [*Rasskazy i povesti*], Pravda Publishers, Moscow, 640 p.

Halyna Ie. FATEH,

PhD student of the Institute of Foreign Languages of Hunan Normal University, 36 Lushan Road, Yuelu District, Changsha 410081, China; phone: +38 0635785563; e-mail: galongalon2605@gmail.com;
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4501-0099>

SOMATIC EXPRESSIONS AS MARKERS OF THE PHENOMENON OF CORPOREALITY IN A LITERARY TEXT

Summary. The *purpose* of this article is to expose the role of somatic expressions as a means of artistic speech and their systematization as markers of the artistic phenomenon of corporeality. The *object* of study is somatic expressions in fiction texts. The *subject* of the study is to determine and disclose the typological features of the mechanisms of action of a corporeality phenomenon in terms of reflecting the characteristic features of the character's appearance and internal state with the help of somatic expressions. The *material* of the study was more than 500 word combinations selected from several works by Olga Kobylianska, Volodymyr Vynnychenko, Lesia Ukrainka and Anton Chekhov. These language units, based on the typology presented in the work, are direct and indirect somatic expressions. Within the framework of an integrated scientific *approach*, which includes elements of anthropocentric, system-structural and comparative-historical scientific paradigms, universal methods of analysis and synthesis, typological and quantitative, are applied. The procedures of some special *methods* are also used: cultural-historical, aesthetic, discursive, psychological, cognitive, anthropological, socio-historical, hermeneutical analysis, descriptive method. As a *result* of a comprehensive analysis of direct and indirect somatic expressions, it is proposed to distinguish two macrogroups of markers of bodily behavior according to the basic feature of direct (direct, somatic) and indirect (indirect, potential, adjacent to somatic) expression of bodily behavior of an artistic character. Each group gravitates towards certain varieties of somatic expressions. The main *conclusion* is the thesis that somatic expressions in a literary text are typologically systematized and play an important role as one of the means of artistic speech expressivity.

Key words: corporeality, somatism, somatic expression, direct, indirect, non-verbal behavior, literary text, means of artistic expression.

Статтю отримано 18.10.2024 р.